

Araştırma Makalesi/ Research Article

Hüseyinzâde Ali Bey'in Düşünce Dünyası

Ferit Yücebaş* – Mustafa Çıkmaz**

(ORCID: 0000-0002-4645-1734 / 0009-0000-4820-6831)

Makale Gönderim Tarihi

29.03.2025

Makale Kabul Tarihi

28.09.2025

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yücebaş, F., Çıkmaz, M., “Hüseyinzâde Ali Bey'in Düşünce Dünyası”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/ Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis), (2025): 1440-1465.

APA: Yücebaş, F., Çıkmaz, M. (2025). Hüseyinzâde Ali Bey'in Düşünce Dünyası. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis)), 1440-1465.

Öz

Hüseyinzâde Ali Bey, 19. ve 20. yüzyıllarda Azerbaycan ve Osmanlı coğrafyasında etkili olmuş önemli bir düşünür, siyasetçi ve sanatçıdır. Düşünce dünyası, Türkçülük, İslamcılık ve modernleşme ekseninde şekillenmiş olup bu kavramları birbiriyle uyumlu hale getirerek çağdaş bir toplum inşa etme çabasına yönelmiştir. “Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak” sloganı, onun entelektüel anlayışının temelini oluşturmuş, bu ilkeler doğrultusunda toplumsal dönüşüm için eğitim, kültür ve siyasetin önemini vurgulamıştır. Hüseyinzâde, Osmanlı ve Azerbaycan'daki modernleşme hareketlerine yön veren bir kişi olarak, geleneksel değerlerin korunmasını savunurken aynı

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, ferityucebas@yyu.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Türkiye.

** Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye, mcikmaz948@gmail.com.

Ph.D. Candidate, Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, Türkiye.

zamanda Batı'nın bilim ve teknolojisinden yararlanılması gerektiğini ileri sürmüştür. Milliyetçilik anlayışı, bireysel ve toplumsal kimliği güçlendirme çabasıyla şekillenmiş olup Türk dünyasının birlik içinde hareket etmesini amaçlamıştır. Bu makalede, Hüseyinzâde Ali Bey'in düşünsel mirası incelenerek onun Türk-İslam modernleşmesi anlayışı, eğitim ve kültür politikaları ile milliyetçilik düşüncesi ele alınmıştır. Böylece Hüseyinzâde Ali Bey'in düşünsel mirasını çok boyutlu bir şekilde ele alarak, mevcut literatüre özgün ve bütüncül katkılar sunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyinzâde Ali Bey, Türkçülük, İslamcılık, modernleşme, milliyetçilik.

The Thought World of Hüseyinzade Ali Bey

Abstract

Hüseyinzâde Ali Bey was an important thinker, politician and artist who was influential in Azerbaijan and Ottoman geography in the 19th and 20th centuries. His world of thought was shaped on the axis of Turkism, Islamism and modernization, and he made an effort to build a modern society by harmonizing these concepts with each other. The slogan "Turkization, Islamize, Modernization" formed the basis of his intellectual understanding and he emphasized the importance of education, culture and politics for social transformation in line with these principles. As a person who led the modernization movements in the Ottoman Empire and Azerbaijan, Hüseyinzade defended the preservation of traditional values while at the same time asserting that Western science and technology should be utilized. His conception of nationalism was shaped by the effort to strengthen individual and social identity and aimed at the unity of the Turkic world. In this article, the intellectual legacy of Hüseyinzade Ali Bey is examined and his understanding of Turkish-Islamic modernization, education and cultural policies and nationalist thought are discussed. This multidimensional analysis of Hüseyinzade Ali Bey's intellectual legacy offers an original and holistic contribution to the existing literature.

Keywords: Ali Bey Hüseyinzâde, Turkism, Islamism, modernization, nationalism.

Giriş

19. ve 20. yüzyıl, Osmanlı Devleti ve Türk dünyası için köklü değişimlerin yaşandığı, modernleşme ve uluslaşma süreçlerinin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi ve

Aydınlanma hareketleri, Osmanlı Devleti ve diğer İslam toplumları üzerinde büyük etkiler yaratmış ve bilim, eğitim, siyaset ve toplumsal yapıda köklü dönüşümlere neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin askerî, ekonomik ve siyasi açıdan güç kaybetmesi, Batı karşısında rekabet edebilme çabasını artırmış ve modernleşme hareketlerini zorunlu kılmıştır. Bu süreçte, Osmanlı aydınları arasında devletin çöküşünü engellemek ve toplumu yeniden inşa etmek amacıyla farklı fikir akımları ortaya çıkmıştır¹.

Batılılaşma, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük gibi düşünce akımları, Osmanlı Devleti'nin ve Türk dünyasının geleceğine yönelik çeşitli çözüm önerileri sunarken bu akımlara yön veren entelektüeller de siyaset, edebiyat ve eğitim alanlarında önemli fikirler ortaya koymuşlardır. İşte bu süreçte öne çıkan isimlerden biri de Hüseyinzâde Ali Bey'dir. Hem Osmanlı hem de Azerbaycan entelektüel çevrelerinde önemli bir şahsiyet olarak kabul edilen Hüseyinzâde, sadece bir düşünür değil, aynı zamanda bir sanatçı, eğitimci ve gazeteci kimliğiyle de ön plana çıkmıştır. Onun düşünce dünyası, özellikle Türkçülük, İslamcılık ve modernleşme kavramları etrafında şekillenmiş, bu kavramları sentezleyerek Türk toplumunun geleceğine dair özgün bir perspektif geliştirmiştir². Kamil Veli Nerimanoğlu'nun değerlendirmesine göre, Hüseyinzâde Ali Bey'in entelektüel gelişiminde belirleyici olan temel unsurların başında Osmanlı-Türk toplum yapısı ile siyasal düşünce geleneği yer almaktadır³.

Hüseyinzâde Ali Bey'in düşüncelerinin temelini oluşturan “Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak” anlayışı, onun modernleşme sürecini nasıl kavradığını ve bu süreci Türk kimliğiyle nasıl bütünleştirdiğini göstermektedir. Ona göre Türk milletinin güçlü ve bağımsız bir yapıya kavuşabilmesi için öncelikle millî kimliğini koruması, ardından İslam'ın manevi ve ahlakî değerlerini benimsemesi, son olarak da Batı'nın bilim ve teknolojisinden faydalananarak çağdaş bir toplum haline gelmesi gerekmektedir⁴. Hüseyinzâde, bu üç unsurun bir arada

¹ Taner Aslan, “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma”, *Erdem*, 55, 2009, s. 16.

² Ali Haydar Bayat, *Hüseyinzâde Ali Bey*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1998, s. 37.

³ Kamil Veli Nerimanoğlu, “Ali Bey Hüseyinzâde ve Türk-Osmanlı Kültür Sistemi”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı-IV*, Temmuz-Aralık 2015, 25(76), s. 264.

⁴ Vilayet Guliyev, *Uzak Ve Yakın Türkler*, İstanbul: Zengin Yayıncılık, 2022, s. 60.

bulunmasını zorunlu görmüş ve herhangi birinin eksik kalması durumunda toplumsal gelişimin sağlanamayacağını savunmuştur.

Hüseyinzâde'nin fikirleri, Osmanlı Devleti'nde ve Azerbaycan'da geniş yankı uyandırmış, özellikle dönemin aydınları tarafından dikkatle takip edilmiştir. Onun düşünceleri, sadece entelektüel çevrelerde değil, siyaset ve eğitim alanlarında da etkili olmuş, Türkçü ve modernist hareketlerin şekillenmesine katkı sağlamıştır⁵. O, teorik fikirler üretmekle kalmamış, bu düşüncelerini hayata geçirmek için de önemli adımlar atmıştır. Ayrıca eğitim alanında reform çalışmalarına öncülük etmiş, basın yoluyla kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmış ve sanat yoluyla millî kimliğin güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada, Hüseyinzâde Ali Bey'in düşünsel mirası detaylı bir şekilde ele alınarak onun Türkçülük, İslamcılık ve modernleşme anlayışının temel dinamikleri incelenmiştir. Bunlara ek olarak, çalışmada Hüseyinzâde Ali Bey'in siyasal meseleler, toplumsal yapılar, bilimsel gelişmeler ve Avrupa medeniyeti üzerine geliştirdiği düşünceler de kapsamlı biçimde ele alınmıştır.

Hüseyinzâde Ali Bey'in Hayatı

Azerbaycan Türklerinden olan Hüseyinzâde Ali Bey, 1864 Şubatının 24'ünde Bakü vilayetinin Salyan kasabasında doğdu. Babası Tiflis Müslüman Mektebi öğretmenlerinden Hüseyin Bey'dir. Annesinin ölümünden sonra çocukluğu, dedesi Kafkas Şeyhülislamı Hüseyinzâde Ahmed Salyani'nin yanında geçti. Bu dönemde dedesinin yakın dostu olan Mirza Feth Ali Ahundzâde'nin dedesi ile olan sohbetlerinden istifade etmeye başladı ve düşüncelerinin temeli de bu sohbetlerle atıldı⁶. Asıl adı Ali olan Hüseyinzâde'nin, Kafkasya İdare-i Ruhaniyesi tarafından düzenlenen "Şehadetname"de adı Mehmed Hüseyinzâde olarak geçmektedir. Babası Molla Hüseyin'in, Tiflis'te bulunan altı sınıflı Rus-Müslüman okuluna öğretmen olarak atanması üzerine ailesiyle birlikte Tiflis'e taşınmıştır⁷. Ali Bey, çocukluk yıllarını Tiflis'te geçirmiştir. Altı yaşında babasını, kısa bir süre sonra ise annesi Hadice Hanım'ı

⁵ Bayat, *a.g.e.*, s. 39 .

⁶ "Politik Hâdiselerin Bir Kurbanı", *Son Dakika*, 17 Mart 1940; Hilmi Ziya Ülken, "Bir Kayıp: Hüseyin Zade Ali 1864-1940", *Tasviri Efkar*, 15 Mayıs 1940, s. 2;

⁷ Bayat, *a.g.e.*, s. 10.

kaybetmiştir. Bu süreçte velayeti, dedesi Kafkasya Şeyhülislamı Ahund Ahmed Hüseyinzâde tarafından üstlenilmiştir. Onun eğitiminde ve düşünce dünyasının şekillenmesinde dedesi büyük bir rol oynamıştır⁸.

Türkçülüğün önemli isimlerinden olan Yusuf Akçura, *Türk Yurdu* dergisinde yayımladığı bir makalede, Ali Bey'in entelektüel gelişiminde dedesi Şeyhülislam Ahmed ile aile dostu Mirza Feth Ali Ahundzâde'nin etkilerine dikkat çekmiştir. Akçura'ya göre Şeyhülislam Ahmed geniş bir bakış açısına sahip, ilerici ve hoşgörülü bir insandı. Bu iki önemli şahsiyet, din, felsefe ve toplum meseleleri üzerine yaptıkları münazaralarla Ali Bey'in zihinsel gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Her ne kadar dönemin Kafkasya bölgesindeki eğitim kurumlarında Türkçe öğretimi yaygın olmasa da, dedesi, Ali Bey'e Karabağlı Türk şairlerinin eserlerini okutarak onun Türkçeyi edebî bir dil olarak benimsemesine ve bu dilin kültürel değerini fark etmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır⁹.

Ali Bey'in yakın dostu Akçura'nın da belirttiği gibi onun düşünsel dünyasının şekillenmesinde ailesi ve çevresi büyük bir etkiye sahip olmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi dedesi ve Mirza Feth Ali Ahundzâde ile yapılan sohbetler ve tartışmalar, onun bilimsel düşünce yapısını geliştiren birer entelektüel eğitim süreci niteliğindeydi. Hüseyinzâde'nin özellikle Türkçeye, Türklüğe ve Türkiye'ye karşı ilgisi bu dönemde artmıştır¹⁰. Bu ortamda yetişen Ali Bey, ilerleyen yıllarda Türkçülük, modernleşme ve İslamcılık ekseninde geliştirdiği fikirlerinin temelini de bu dönemde atmıştır.

Hüseyinzâde Ali Bey'in eğitim hayatı, babasının öğretmenlik yaptığı okulda başlamış ve bu ortam onun akademik temellerini oluşturmuştur¹¹. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Tiflis'te bulunan Müslüman Mektebi'ne devam etmiş ve daha sonra, Kafkasya Genel Valiliği'nde tercüman olarak çalışan Mirza Feth Ali Ahundzâde'nin desteğiyle Tiflis Erkek Lisesi'ne kabul edilmiştir. Burada üstün akademik başarı göstererek her yıl “tahsinname” belgeleriyle ödüllendirilmiş,

⁸ Elçin İsmayilov, *Ali Bey Hüseyinzade'nin Modern Azerbaycan Tarihine Katkıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bakü Devlet Üniversitesi, 2018, s. 29.

⁹ Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali Bey, *Türk Yurdu Dergisi*, 8, 1915, s. 81.

¹⁰ Bayat, *a.g.e.*, s. 10; Ülken, *a.g.m.*, s. 2.

¹¹ Bayat, *a.g.e.*, s. 10

bazen de Shakespeare ve Gogol gibi Batı klasiklerinin eserleriyle onurlandırılmıştır. Okulun en başarılı ve disiplinli öğrencilerinden biri olarak hem akademik başarılarıyla hem de edebî yetenekleriyle öne çıkmıştır¹².

Hüseyinzâde, “*Numune Mektebi*” adlı makalesinde, idadi eğitimini tamamladığı sekiz yıl boyunca yalnızca fen bilimleri değil, Rus, Latin, Yunan, Fransız ve Alman dili ve edebiyatı derslerini de aldığını belirtmektedir. Ancak Yunan ve Latin dillerine aşırı önem verilmesini eleştirmiş ve bu dillerin kendisi ve toplumu için herhangi bir fayda sağlamadığını ifade etmiştir. Zorunlu olarak verilen bu dersleri ihmal eden Ali Bey, gizlice Arapça, Farsça ve Türkçe eserler okumaya yönelmiştir. Nitekim Ali Bey, Rusça, Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsçayı iyi düzeyde bilen İngilizce, eski Yunanca ve Latinceye de vakıf birisiydi¹³. Ali Bey, bireysel okumalarının sistematik bir çerçeveden yoksun olması nedeniyle bilgi edinme sürecinde yeterli derinliği sağlayamadığını fark etmiş ve bu nedenle, üniversite eğitimine yüksek bir beklentiyle yönelmiş ve akademik hedeflerine yoğunlaşmıştır¹⁴.

On yıllık eğitim sürecinin ardından, Ali Bey tıp eğitimi almak ve aynı zamanda İslam bilimleri ile Doğu dilleri alanında da ilerlemek hedefinde olmuştur. Ancak Rusya’da tıp eğitimi alması durumunda Doğu bilimlerinde yeterli gelişimi sağlayamayacağını fark ettiğinden, her iki alanda da kendisini geliştirebileceği bir üniversite arayışına girmiştir. Bu doğrultuda, Petersburg Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi’ne kayıt yaptırmıştır. Burada, dönemin önemli bilim insanlarından Mendeleyev, Menşutkin, Vagner ve Begetov gibi akademisyenlerden dersler alarak bilimsel yetkinliğini geliştirmiştir¹⁵.

Petersburg’daki eğitim hayatı boyunca, yalnızca fen bilimleriyle değil, sanatla da ilgilenmiş ve Petersburg Ressamlık Akademisi

¹² İlham Habibullayev, *Hüseyinzâde Ali Bey (Turan) Hayatı ve Fikirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001, s. 16.

¹³ Mübariz Süleymanlı, “Turan’ın Son Beşiyi (Hüseyinzade Ali Bey’in Kızı Feyzaver Hanım ile Görüşme ve Teesürler)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(2), 2006, s. 538; Ülken, *a.g.m.*, s. 2.

¹⁴ Gözde Güngör, *Hüseyinzâde Ali Turanın Hayatı Ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi, İzmir, 2015, s. 13-14.

¹⁵ Mübariz Süleymanlı, *a.g.m.*, s. 539.

çalışmalarına katılmıştır. Böylece, bilimsel yönünün yanı sıra sanatsal yeteneklerini de geliştirme fırsatı bulmuştur. Üniversite yıllarında, Batı'nın bilim ve sanat dünyasını yakından tanımasının yanı sıra, Doğu'nun kültürel mirasına da aşina olmuştur. Bu dönemde edindiği bilgi ve deneyimler, ilerleyen yıllarda hem akademik hem de kültürel faaliyetlerinde büyük bir rol oynamıştır¹⁶. Ayrıca, Petersburg'da eğitim gördüğü süreçte, üniversite öğrencilerinin siyasi ve sosyal görüşlerine göre nasıl örgütlendiklerine ve çeşitli faaliyetlerini nasıl yürüttüklerine de yakından tanıklık etmiştir. Bu gözlemler, onun ilerleyen yıllarda Türkçülük ve modernleşme konularında geliştirdiği fikirleri şekillendiren önemli etkenlerden biri olmuştur¹⁷.

Petersburg'daki eğitim sürecinde, Hüseyinzâde Ali Bey, hem fen bilimleri alanında kendini geliştirmiş hem de Doğu dilleri derslerine katılarak Arapça ve Farsça bilgisini korumaya özen göstermiştir. Petersburg'da bilimsel çalışmalarını sürdürürken, aynı zamanda farklı kültürel etkinliklere katılma fırsatı bulan Hüseyinzâde, Türk dünyasıyla ilgili meseleler üzerine düşünmeye başlamıştır. Üniversite çevresindeki arkadaş grupları ve akademik tartışmaların etkisiyle, Türkçülük ve Türk milliyetçiliği konularında daha fazla bilgi edinerek Türk halklarının birlik ve dayanışma içinde olması gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu dönemde edindiği fikirler, ilerleyen yıllarda Azerbaycan'da milliyetçilik düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu fikirler aynı zamanda Türk dünyasına yönelik çalışmalarına yön vermiş, entelektüel ve ideolojik gelişimini şekillendirmiştir¹⁸. Petersburg'daki eğitimi, onun düşünsel dünyasında kalıcı izler bırakmış ve gelecekteki akademik ve siyasi faaliyetlerine zemin hazırlamıştır¹⁹.

Hüseyinzâde Ali Bey'in hem Şarkiyat bölümünde aldığı dersler hem de Türk dünyasından gelen farklı milletlerden arkadaşlarıyla yaptığı tartışmalar, bu bilincin daha da pekişmesini sağlamıştır. Bu süreç, Hüseyinzâde'nin Türklük ideali ve kimlik algısının derinleşmesine ve

¹⁶ Vahit Türk, *Hüseyinzâde Ali Turan Bey-Türkçülüğün ve Halkçılığın Mürşidi*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022, s. 37.

¹⁷ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınlar, 1994, s. 73.

¹⁸ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, 1, (Haz. Yakup Mahmudov, İslam Ağayev vd.), Bakü: Lider Neşriyat, 2004, s. 114; Guliyev, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁹ Güngör, *a.g.t.*, s. 16.

güçlenmesine önemli katkıda bulunmuştur. Kendisi, “*Numune Mektebi*” adlı hatıratında kimliğini şu ifadelerle tanımlamıştır:

*“Ben bir Türküm, Kafkasya’dan bir Türk. Aynı zamanda bir Müslüman Türk ve insanım. Bu dört kimlikle dünyaya geldim ve hayatımı bu bilinçle sürdürmek zorundayım.”*²⁰

Bu dört kimlikle yaşama ve onlara hizmet etme isteği, Ali Bey’i o dönemde bağımsız tek Türk devleti olan Osmanlı Devleti’nin başkenti ve halifeliğin merkezi konumundaki İstanbul’a yönlendirmiştir. Henüz Petersburg’dayken bu kararı şekillendirdiğini dile getiren Ali Bey, İstanbul’un tarihi, kültürel ve siyasi öneminin Türklük ve İslam kimliği üzerindeki etkisini güçlü bir şekilde hissettirdiğini belirtmiştir²¹.

Petersburg Üniversitesi’ndeki eğitimini 1889’da tamamlayan ve Türkçülüğü daha yakından takip etmek isteyen Hüseyinzâde, İstanbul’a gelerek 1890 yılında askerî tıbbiyeye girmiştir. Hilmi Ziya Ülken’e göre Hüseyinzâde Ali Bey “mektepte gösterdiği yüksek ahlâk, vasi ve mütenevvi malûmat, şark ve garp edebiyatına vukufu itibarile muhitinin sevgi ve hürmetlerini kazandı. Hürriyet fikirlerini birçok arkadaşına telkine muvaffak oldu.” Türkçülük düşüncesini sistemleştirmeye yönelik çabalarını sürdüren Hüseyinzâde, 1892 yılında kaleme aldığı “Turan” adlı şiirinde Panturanizm idealini ilk kez açık biçimde dile getirmiştir. Hüseyinzâde’nin faaliyetlerinin temelinde Turancılık mefkûresi yatmaktadır. Ona göre Türklerin vatanı yalnızca Türkiye’den ibaret değildir. Rusya, Çin ve İran’da da çok sayıda Türk yaşamaktadır. O, “Mecnun ve Leylayi-İslam” makalesinde şunlara dikkat çekmiş ve beyni Türkiye’den, kalbi Arabistan’dan, ciğerleri İran’dan ibaret olan ve hastalığa tutulan İslam coğrafyasını tedavi etmek ve sağlam Turan imparatorluğunu yaratmak ve Müslüman devletlerinin konumunu belirlemek gerektiğini vurgulamıştır²². 17 Mart 1940 tarihinde 78

²⁰ Hüseyinzâde Ali, “Sola, Sola, Sol Tarafa!..”, *Hayat*, S. 142, 1906, s. 1.

²¹ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 73.

²² *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, s. 469; Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: MEB Yayınları, 2004, s. 9; Nergiz Gahramanlı, “Hüseyinzâde Ali Bey ve Ziya Gökalp’in Kültürel Alandaki Türkçülük Düşünceleri”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ziya Gökalp Özel Sayısı*, 2024, s. 149; Ülken, a.g.m., s. 2.

yaşında vefat eden Hüseyinzâde Ali Bey'in naaşı, İstanbul'da bulunan Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir²³.

Hüseyinzâde Ali Bey'in Düşünce Dünyası

Hüseyinzâde Ali Bey'in düşünsel dünyası, yazıları ve eserleri aracılığıyla şekillenmiş ve dönemin siyasi ve sosyal koşullarından önemli ölçüde etkilenmiştir²⁴. Hüseyinzâde'nin düşünsel çerçevesinin şekillenmesinde, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Azerbaycan'daki modernleşme sürecinde meydana gelen siyasi ve toplumsal dönüşümlerin önemli bir yeri vardır. Ziya Gökalp'in "fertler ve milletler buhranlı anlarda keşfettikleri idealler vasıtasıyla kurtulur" şeklindeki ifadesi, dönemin entelektüel atmosferini yansıtan anlamlı bir tespittir. Nitekim Osmanlı Devleti ve Azerbaycan'da yaşanan siyasal ve toplumsal krizler, Hüseyinzâde Ali Bey'in Türkçülük düşüncesinin şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Bu bakımdan Hüseyinzâde'nin eserleri, milli kimlik, modernleşme ve kültürel reformlar üzerine geliştirdiği düşüncelerle, Osmanlı ve Azerbaycan toplumlarının dönüşüm sürecine katkıda bulunmuştur. Onun yazıları, yalnızca döneminin aydınları için değil, aynı zamanda Türk dünyasının entelektüel yapısının oluşumunda da önemli bir referans noktası olmuştur²⁵.

Hüseyinzâde Ali Bey'de Türkçülük Düşüncesi

Hüseyinzâde Ali Bey'in Türkçülük düşüncesi, daha çocukluğunda, lise yıllarından itibaren başlamıştı. Fakat Rus baskısı onun rahat çalışmasını engellemiş ve Azerbaycan'dan ayrılıp İstanbul'a gelmesinin yolunu açmıştır. Bu durum onun sadece bir bilim insanı ve doktor kimliğiyle değil, aynı zamanda Türkçülük fikriyle de ön plana çıkmasına sebep olmuş ve bir entelektüel olarak tanınmasını sağlamıştır²⁶. Ancak Hüseyinzâde'nin Osmanlı topraklarına kabulü yalnızca akademik

²³ "Profesör Hüseyinzade Ali Bey Vefat Etti", *Haber (Akşam Postası)*, 18 Mart 1940.

²⁴ Sevil Garaşova, XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzâde'nin Yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 2004, s. 300.

²⁵ Gökalp, *a.g.e.*, s. II; Guliyev, *a.g.e.*, s. 81; *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, s. 470.

²⁶ Yavuz Akpınar, "Bayraklaşan Şahsiyet: Mehmet Emin Resulzade", *Mehmet Emin Resulzade Seçme Eserler 1 Kitaplar*, (Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın), İstanbul: Ötügen Yayınları, 2020, s. 21; Bayat, *a.g.e.*, s. 19.

yönüyle değil, aynı zamanda onun Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı ve Türkçülük fikrine yaptığı katkılarla da ilgilidir. O dönemde, Osmanlı yönetimi içinde modernleşme ve milliyetçilik tartışmaları hız kazanmıştı. Ali Bey'in Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi, Türk milletinin birliğini savunan fikirleriyle örtüşmekteydi. Onun İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde etkin rol alması,²⁷ bir ara Sultan Abdülhamid devrinin siyasi tazyiklerine maruz kalmasına neden olmuş ve 1903 yılında Kafkasya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Kafkasya'da kısa bir süre kalan Hüseyinzâde, daha sonra tekrar Türkiye'ye gelmiştir. O, Kafkasya'da kaldığı dönemde bile yine Türkçülük ve Türklerin hakları için çalışmıştır²⁸.

Hüseyinzâde'nin yazmış olduğu yazılarda kendisinin Türk, Türkçü, hatta Osmanlı olduğu açıkça görülmektedir. O, bütün Türkler arasında Osmanlı Türkçesinin yayılmasını, bütün Türklerin edebî dilinin Osmanlı Türkçesi olmasını istemiştir. Siyasette Osmanlıcı olan Hüseyinzâde, Turancılık fikrini dile getiren ilk şahsiyetler arasında yer almış ve dış Türkler kavramının yayılmasına önemli katkılar sunmuştur. Başyazarlığını kendisinin yaptığı Füyûzat dergisinin “*Türk kanlı, Müslüman itikatlı, Frenk fikirli, Avrupa libaslı fedai*” yetiştirmek düsturu da bu düşüncenin ürünüdür. Bu düşüncenin Türk âlemine yayılmasında Hüseyinzâde'nin önemli bir yeri vardır. Nitekim derginin amacı da “Turancılık” ideolojisinin tebliği şeklinde belirlenmiştir. Hüseyinzâde, Türk âleminin İslam'ı muhafaza ederek modernleşmesi gerektiğinin altını çizerek Turan idealinin gerçekleşeceğine olan inancını her zaman savunmuştur²⁹. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu kadrosunda yer alan Hüseyinzâde Ali Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yusuf Akçura ve birkaç arkadaşıyla birlikte, “Turan Heyeti” adı altında Orta Avrupa'ya yönelik bir dizi propaganda faaliyetinde bulunarak Türkçülük düşüncesini uluslararası düzeyde tanıtmaya çalışmıştır³⁰.

²⁷ Guliyev, *a.g.e.*, s. 76.

²⁸ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, 2, İstanbul, (TY), s. 476.

²⁹ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, s. 411; Alaattin Uca, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularından Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkiri Ali Bey Hüseyinzade (Turan) Hayatı Fikirleri ve Eserleri*, Konya: Kömen Yayınları, 2017, s. 123; Gahramanlı, *a.g.m.*, s. 149; Mirza Bala Mehmedzâde, *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Haz. Ahmet Karaca), Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991, s. 41.

³⁰ Ergun, *a.g.e.*, II, s. 476.

Mübariz Süleymanlı, Hüseyinzâde Ali Bey'in ortaya koyduğu Turan düşüncesinin daima canlı tutulması gerektiğini vurgulayarak, Hüseyinzâde'nin entelektüel mirasının yalnızca Bakü ve İstanbul ya da Azerbaycan ve Türkiye ile sınırlı olmadığını; aksine, tüm Turan coğrafyasını kapsayan, Türk milletinin manevi dünyasını kuşatan bir fikirsel bütünlük teşkil ettiğini ifade etmiştir. Süleymanlı'ya göre, bu ortak ruhu yaşatan ve Hüseyinzâde'nin düşünsel mirasına sahip çıkanlar var oldukça, Türk dünyası öz benliğini koruyacak ve Turan ideali tarihsel sürekliliğini muhafaza edecektir³¹.

Siyasi Konular Üzerine Düşünceleri

Hüseyinzâde Ali Bey'in siyasi içerikli yazıları, özellikle entelektüel kariyerinin erken dönemlerinde, Kafkasya'daki Ermeni-Müslüman çatışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda kaleme aldığı "Ermeni Vatandaşlarımıza Tavsiye ve İhtarımız", "28 Ağustos 1905 Bakû", "Bundan Sonra Ne Etmeli", "Redd-i Eraci", "Gence ve Tiflis Vukuatına Dair Efkârımız", "Ermeni-Müslüman İctimainna Dair Bir İki Söz" ve "Milliyet ve İnsanîyet" başlıklı makalelerinde, söz konusu meseleleri çoğunlukla uzlaşma temelli ve yapıcı bir bakış açısıyla ele aldığı görülmektedir³². Ali Bey, basının yalnızca milliyetçi söylemlerin taşıyıcısı olmasından ziyade, insanlığa hizmet eden evrensel bir araç olması gerektiğini de savunmuştur. 1906 yılında kaleme aldığı bir makalesinde, eğitim sisteminde ırk temelli söylemlerin yerine hümanist değerlerin merkeze alınmasının önemine vurgu yapmıştır. Ona göre, yeni nesillerin tarafsız, eleştirel ve gerçekçi bir edebiyat anlayışıyla yetiştirilmesi, farklı etnik ve dini kimliklere sahip bireyler arasında hoşgörüyü güçlendirecek ve toplumsal uyumu destekleyecektir³³. Hüseyinzâde Ali Bey'in hümanist yönüne dikkat çeken Hilmi Ziya Ülken, onun bu özelliğini şu şekilde dile getirmiştir:

"Türk hümanizması mevzubahis olduğu zaman, ilk defa akla gelmesi lazım gelen Hüseyinzâde Ali'dir. İhtilâlcî bir ruhta şark ve garp hümanizmalarının zengin bilgisini toplamış olan Ali Bey, henüz daha kapıları tamamen açılmamış bu feyyaz çığırın ilk mürşididir".

³¹ Mübariz Süleymanlı, *a.g.m.*, s. 539.

³² Ahmet Topçubaşı, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü: Maarif Yayınları, 1979, s. 27.

³³ Türk, *a.g.e.*, s. 108.

Ülken'e göre Ziya Gökalp ve Abdullah Cevdet insani kültürün önemini ondan öğrendiler. O, eser bırakmamakla beraber, bu yolda birçoklarına yol gösterdi³⁴. Hüseyinzâde Ali Bey'in çok yönlü entelektüel kimliğine dikkat çeken İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise onu şu sözlerle tanımlamaktadır:

*"Hüseyinzâde Ali Bey'i kültür adamları arasında tanımayan yoktur. Hüseyinzâde girmedığı, karışmadığı fikir işi yapmadığı hürriyet kavgası kalmamıştır. Rönesansın büyük düşünürleri gibi o da her düşünceye uygun hezârfen bir kafa, orkestrâl bir ruhtur: Doktor, ihtilâlcı, ressam, edip gazeteci, muharrir, dilci, Türkçü, cildiyeci, cerrah, gazete müdürü, profesör, şair, riyaziye, mütercim.. her şey her şey. Bu çokluk onun şahsiyetini huylandıracak yerde büsbütün belirtir, çünkü Dr. Ali Turan bunların hepsinden olmakla birlikte yine tek şeydir, O humaniste'in kendisidir"*³⁵.

Hüseyinzâde Ali Bey, eğitimde hümanist yaklaşımın önemine dikkat çekerek, bireylerin evrensel insani değerlerle donatılmasının, toplumsal barış ve uzun vadeli refahın sağlanması açısından zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Irkçılık ve ayrımcılığın toplumsal bütünlüğü tehdit ettiğine işaret eden Ali Bey, çocukların eğitim yoluyla bu tür ideolojik sapmalardan uzak tutulması gerektiğini savunur. Aynı doğrultuda, basına da önemli bir işlev yükleyen Hüseyinzâde basının yalnızca belirli etnik ya da ulusal çıkarları savunan bir araç olmaktan çıkarak, evrensel insan hakları, adalet ve toplumsal hoşgörüğü teşvik eden bir mecra haline gelmesi gerektiğini ifade etmektedir³⁶.

Ali Bey'in bu görüşleri, onun çağdaşlarının ötesinde bir vizyona sahip olduğunu göstermektedir. Milliyetçiliği dar sınırlar içinde ele almak yerine, evrensel insani değerleri ön plana çıkaran bu düşünceler, onun toplumsal meselelere bakış açısını ve çözüm önerilerini yansıtmaktadır³⁷.

Makalelerinde sıkça üzerinde durduğu bir diğer konu ise topluluklar arası diyalog ve uzlaşma gerekliliğidir. O, yalnızca Ermeni-Müslüman ilişkilerine yönelik değil, genel anlamda toplumların barış içinde

³⁴ Ülken, *a.g.m.*, s. 2.

³⁵ Ergun, *a.g.e.*, II, s. 478.

³⁶ İrfan Murat Yıldırım, Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2), 2013, s. 149.

³⁷ Habibullayev, *a.g.e.*, s. 29.

yaşayabilmesi için siyasi ve sosyal reformların zorunluluğuna da dikkat çekmeye çalışmıştır³⁸.

Hüseyinzâde Ali Bey'in gündeme getirdiği konular arasında, Kafkas Müslümanlarının haklarını yakından ilgilendiren askerî mahkemelerin kaldırılması ve arazi meselesi gibi konular da yer almaktadır. Bu meseleler, Müslüman toplulukların haklarını koruma amacıyla yürütülen meclis çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur³⁹. Ayrıca 1907 İran Meşrutiyeti, 1907 Lahey Sözleşmesi, İslam dünyasında çıkan isyanlar, 31 Mart Vakası ve Avrupa'daki sosyalist grupların protestoları gibi olaylar da onun siyasi içerikli yazılarında sıkça ele aldığı konular arasında yer almıştır⁴⁰.

Toplumsal ve Dini Konular Üzerine Düşünceleri

Hüseyinzâde Ali Bey, makalelerinde idam cezası, kölelik ve Müslüman toplumda kadının konumu gibi önemli toplumsal sorunlara sıkça değinmiştir. Özellikle, I. Duma'da görüşülen idam cezasının kaldırılmasına yönelik yasa tasarısını "Muhtelif Bahanelerle Adam Öldürmek" ve "Sola, Sola, Sol Tarafa!.." ⁴¹ başlıklı yazılarında ele almıştır. Ona göre, bu yasa tasarısı bir devrim niteliğindedir. İnsanı hayvanlıktan, medeniyeti vahşetten ayıran en temel unsur, şiddetin ve katliamın ortadan kaldırılmasıdır. Ali Bey'e göre, idam cezasının kaldırılmasıyla, Rusya'da "kanun" kisvesi altında gerçekleştirilen cinayetler sona erecektir ve bu karar, Rusya tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olacaktır⁴². Bu görüşleri, onun adalet ve insan haklarına verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Toplumların medeniyet seviyesinin, adaletin korunması ve insan haklarına verilen değerle ölçüldüğünü

³⁸ Topçubaşı, *a.g.e.*, s. 29.

³⁹ Habibullayev, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁰ Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, *Türkiye'nin Fikir Âleminde Etkin Bir Azerbaycan Türkü: Hüseyinzâde Ali Turan, MüslmanRq Nd*, 2018, s. 769.

⁴¹ Bkz., Hüseyinzade Ali, "Sola, Sola, Sol Tarafa!..", *Hayat*, S. 142, 1906.

⁴² Ömer Faruk Süleymanoğlu, *Ali Bey Hüseyinzâde'nin Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 29.

savunarak, idam cezasının kaldırılmasını daha adil ve insani bir yapıya doğru atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmiştir⁴³.

Hüseyinzâde Ali, kölelik ve kadın hakları gibi diğer toplumsal meselelere de derinlemesine değinmiştir. Bu konulara adalet ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde yaklaşarak toplumun ilerlemesi gerektiğini savunmuştur. Müslüman toplumlarda kadının konumu üzerine çağdaş ve ilerici düşünceler ortaya koyarak, kadının eğitim ve iş hayatında aktif rol almasını teşvik etmiştir⁴⁴. Kölelik konusunu da önemli bir sosyal mesele olarak ele alan Ali Bey, “Siyaset-i Fûruset” adlı çalışmasında köleliği ve “hadımlık” uygulamasını sert bir şekilde eleştirmiştir. Dünya genelinde, özellikle Amerika’da esir ticaretini sonlandıran antlaşmaların imzalandığını hatırlatarak, İslam toplumlarında hâlâ süregelen bu insanlık dışı uygulamaya karşı çıkmıştır. Hadım etmenin İslamiyet ile bağdaşmadığını ve istibdadın bir sonucu olduğunu belirten Ali Bey, bu tür uygulamaların insan haklarına ve onuruna aykırı olduğunu savunmuştur⁴⁵. Ona göre, kölelik ve hadım etme gibi uygulamalar İslam’ın özünden sapmış yanlış yorumlardan kaynaklanmaktadır ve bu tür insanlık dışı pratiklere karşı mücadele edilmelidir⁴⁶.

Hüseyinzâde Ali’nin eleştirdiği bir diğer önemli konu ise İslam toplumlarında kadına yönelik olumsuz bakış açısıdır. “Siyaset-i Fûruset” adlı eserinde, kölelik meselesiyle bağlantılı olarak kadın hakları meselesini de ele almıştır⁴⁷. Erkeklerin hadım edilerek köleleştirilmesi gibi, kadınların da cariye sıfatıyla haremle kapatılarak köleleştirildiğini vurgulamış, Kaçar Hanı Fethali Şah’ın haremindeki 158 kadın örneğini vererek “hukuk-ı nisvaniye” (kadın hakları) tartışmasını açmıştır. Kadının eğitiminin ve toplumda hak ettiği yeri almasının gerekliliğine dikkat çeken Ali Bey, Nur Suresi’ne atıfta bulunarak kadın haklarının İslam’ın bir gereği olduğunu ve Müslümanlar tarafından desteklenmesi gerektiğini savunmuştur⁴⁸. Kadına yönelik ayrımcılığın, kölelik gibi

⁴³ Alaattin Uca, Ali Haydar Bayat’ın Hüseyinzade Ali Bey Adlı Eseri Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 2000, s. 309.

⁴⁴ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 116.

⁴⁵ Sedat Adıgüzel, “Eli Bey Hüseyinzâde’nin Edebi Dünyası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 60, 2017, s. 158.

⁴⁶ Süleymanoğlu, a.g.t., s. 41.

⁴⁷ Süleymanoğlu, a.g.e., s. 48.

⁴⁸ Alaattin Uca, *Ali Haydar Bayat’ın Hüseyinzade Ali Bey Adlı Eseri Üzerine*, s. 309.

uygulamaların İslam'ın özünden sapmalar olduğunu ve yanlış yorumlandığını belirterek, kadınların toplum içinde aktif bir rol almasını adil ve ileri bir toplumun inşası için zorunlu görmüştür⁴⁹.

Ali Bey'in dini içerikli makaleleri arasında ise "İdareden", "Veladet-i Nebi'nin Ehemmiyeti" ve "Muharrem ve Bazı Hakikatler" gibi yazılar bulunmaktadır. "İdareden" başlıklı yazısında Kur'an'a nasıl hürmet edilmesi gerektiği üzerine düşüncelerini dile getirmiştir. "Veladet-i Nebi'nin Ehemmiyeti" adlı makalesinde Hz. Muhammed'in doğumunun layıkıyla kutlanmamasını eleştirerek Kafkasya Müslümanlarını sorgulamıştır. "Muharrem ve Bazı Hakikatler" yazısında ise Şemseddin Sami'nin "Kâmûsü'l-A'lâm" adlı eserinden Kerbelâ olayına dair alıntılar yaparak, Osmanlıların Hz. Ali ve evlatlarına duyduğu saygıyı vurgulamış ve Şiiilerdeki Osmanlı-Sünni düşmanlığını yumuşatma çabasına girmiştir⁵⁰.

Hüseyinzâde Ali Bey'in İslamcılık düşüncesi ile modernleşme arasındaki düşüncelerine değinen Şıxaliyeva, Ali Bey'in İslamcılık düşüncesinin temelinde, İslam'ın toplumsal hayatın ahlaki ve manevi temelini oluşturması gerektiği inancının yattığını belirtmiştir. Hüseyinzâde, geleneksel İslami değerlerin modern toplumla uyum içinde şekillendirilmesi gerektiğini savunarak, İslam'ı yalnızca bireysel ahlaki belirleyen bir unsur olarak değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve gelişimi teşvik eden bir yapı olarak ele almıştır. Bu yaklaşımı, modernleşmeyi dini değerlerle çatışan bir süreç olarak görmek yerine, İslam'ın toplumsal düzenin bir parçası olarak modernleşme sürecine katkıda bulunabileceği fikrini desteklediğini göstermektedir. Şıxaliyeva'ya göre, Hüseyinzâde'nin bu bakış açısı, İslam'ın modern toplum içinde yeniden yorumlanması ve toplumsal yapıya olumlu katkılar sağlaması gerektiğine işaret etmektedir. Onun yaklaşımı, modernleşme ile İslamcılığı birbirine zıt kavramlar olarak değil, bir arada değerlendirilebilecek unsurlar olarak görme çabasını yansıtmaktadır. Hüseyinzâde, İslam'ın temel değerlerinin korunmasını önemserken, aynı zamanda modern toplumun ihtiyaçlarına da cevap

⁴⁹ Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 206.

⁵⁰ Bayat, a.g.e., s. 110.

verebilecek esneklikte bir dini anlayışın benimsenmesi gerektiğini savunmuştur⁵¹.

Avrupa Medeniyeti Üzerine Düşünceleri

Hüseyinzâde Ali Bey, Avrupa medeniyetine ilişkin değerlendirmelerinde meseleyi çok boyutlu bir perspektiften ele almıştır. Batı medeniyetini İslam medeniyetiyle karşılaştırmalı olarak inceleyen Hüseyinzâde, Batı'nın hem olumlu hem de olumsuz taraflarını sergilemeye çalışmıştır.

Ali Bey, Batı medeniyetinde özellikle, dini ve siyasi dönüşümlerde büyük ilerlemeler olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştır. O, Luther öncülüğündeki reform hareketi ile 1789 Fransız İhtilali gibi olayları insanlığın özgürlüğü ve adalet arayışında önemli dönüm noktaları olarak görmüştür. Hüseyinzâde Ali Bey'e göre, Protestan ülkelerde İncil'in halkın erişimine açılması ve bireyler tarafından okunup anlaşılması, hem bireysel bilinç düzeyini artırmış hem de toplumsal gelişimi hızlandırmıştır. Benzer bir sürecin, Müslüman toplumlar için de gerekli olduğunu savunarak, dinî bilgilerin halka ulaştırılmasının toplumsal ilerleme açısından kritik bir rol oynayacağını ifade etmiştir⁵². Bununla birlikte Hüseyinzâde Ali Bey, Batı medeniyetini bütünüyle idealize etmekten kaçınmıştır. Ona göre, Batı'nın bilim, sanayi ve teknoloji alanlarında kaydettiği ilerlemeler, insanlığı ahlaki açıdan daha yüksek bir düzeye taşımamıştır. Amerika'nın keşfi ile Fransız Devrimi gibi Batı tarihinin simgesel olayları, adalet ve özgürlük ideallerine yönelik söylemlere rağmen, fiiliyatta insan hakları bakımından tatmin edici sonuçlar doğurmamıştır. Bu çelişki, Batı'nın sömürgeci geçmişi ve dayatmacı uygulamaları üzerinden eleştirel biçimde sorgulanmalıdır. Avrupa'nın Amerika kıtasında yerli halklara yönelik uyguladığı vahşet ve Fransız İhtilali sonrası yaşanan idamlar, onun Batı medeniyetine dair eleştirilerinde önemli yer tutmuştur. Ona göre, insanlık tarihi boyunca vahşet ve baskı farklı biçimlerde devam etmiş, Batı dünyasının iddia ettiği medeniyet anlayışı bu gerçekleri değiştirmemiştir⁵³.

⁵¹ Günel Şıxaliyeva, *Ali Bey Hüseyinzâde'nin Milliyetçilik, İslamçılık ve Modernleşme Düşünceleri Üzeri*, İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları Fondu Nəşriyyatı*, 2021, s. 73.

⁵² Hüseyinzâde, *a.g.m.*, s. 291.

⁵³ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hüseyinzâde Ali Bey ve Türkçülük Hareketi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987, s. 138.

Sonuç olarak, Hüseyinzâde Ali Bey, Avrupa medeniyetini değerlendirirken dengeleyici bir tutum benimsemiştir. Batı'nın dini ve siyasi devrimler yoluyla sağladığı ilerlemeleri takdir etmekle birlikte, sömürgecilik ve baskıcı politikalarını eleştirmiştir. Ayrıca Batı'nın İslam dünyasına yönelik çifte standartlarını sorgulayarak, Müslüman toplumların kendi iç dinamikleriyle güçlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Hüseyinzâde Ali Bey'in Edebî Kimliği

Hüseyinzâde Ali Bey'in edebî kişiliği, özellikle Türkçülük, İslamcılık ve modernleşme düşünceleri etrafında şekillenmiş ve kaleme aldığı eserlerde bu temaları açık bir şekilde işlemiştir. Hem edebî hem de fikir yazılarıyla Türk milletinin kimliğini ve modernleşme sürecini ele alan Ali Bey, yazılarında milli bilinç ve toplumsal reformları özellikle vurgulamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Ali Bey'in edebiyat anlayışı sadece sanatsal bir çerçeveye sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal bilinçlenmeyi ve kimlik inşasını da hedeflemiştir⁵⁴.

Hüseyinzâde Ali Bey, Füyûzat, İrşad, Terakki ve Hakikat gibi gazetelerde görev almış ve Kaspi gazetesinde başyazarlık yapmıştır. Yönetimini üstlendiği Hayat gazetesinde ise İslamcılık ve Türkçülük düşüncesine özel bir önem vermiştir. Hem Hayat gazetesi hem de Füyûzat dergisi, Azerbaycan ve Rusya'daki Türk toplulukları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Füyûzat'ta yayımlanan yazılarında Batı'daki edebî akımlar ve modern düşünce sistemleri üzerine değerlendirmelerde bulunan Hüseyinzâde, aynı zamanda Osmanlı ve Azerbaycan edebiyatları arasındaki ortak kültürel bağları da irdelemiştir⁵⁵.

Hüseyinzâde Ali Bey, edebî faaliyetlerinin büyük bir bölümünü gazetecilik aracılığıyla sürdürmüştür. Düşüncelerini çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı yazılarla kamuoyuna aktaran Hüseyinzâde, özellikle Terakki gazetesi ve Füyûzat dergisi, onun düşünce dünyasını en iyi yansıtan yayın organları olarak ön plana çıkmıştır. Terakki'de kaleme

⁵⁴ Ülken, *a.g.m.*, s. 2; Mehmet Doğan, Hüseyinzâde Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu ve Türkçülük Düşüncesi Üzerine.... *TURAN-SAM*, 2(7), 2010, s. 97.

⁵⁵ Yavuz Akpınar, "Turan Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, 2012, s. 409; Ali Koç, Ali Bey Hüseyinzâde'nin Füyûzat Dergisi'ndeki Yazıları ve Türk Milliyetçiliğine Katkıları, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 2019, s. 51.

aldığı yazılarda Osmanlı'nın modernleşme süreci, eğitim reformları ve Türkçülük düşüncesi gibi konulara odaklanmıştır. Füyûzat ise millî ve kültürel meseleleri daha sistematik biçimde ele almıştır⁵⁶.

Batı edebiyatına ve felsefesine büyük ilgi duyan Hüseyinzâde Ali Bey, genel olarak Fransız ve Alman düşünce akımlarından etkilenmiştir. Batı'dan aldığı fikirleri Osmanlı ve Azerbaycan entelektüel dünyasına kazandırmak amacıyla çeşitli tercüme çalışmaları yapmıştır. Özellikle Victor Hugo, Alphonse de Lamartine, Goethe ve Schiller gibi edebiyatçıların eserlerine olan ilgisi, onun modern edebiyat anlayışını şekillendirmiştir. Bu çerçevede yaptığı çeviri ve inceleme çalışmaları, Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi üzerinden Batı'nın düşünsel ve edebî birikiminin yerel aydınlarla ulaşmasını sağlamıştır⁵⁷.

Hüseyinzâde Ali Bey'in edebî ve entelektüel çalışmaları, kendi döneminde olduğu kadar sonrasında da büyük etkiler bırakmıştır. Onun düşünceleri, Türkçülük ve modernleşme ekseninde yoğunlaşan entelektüel tartışmalarda önemli bir referans kaynağı olmuş ve sonraki kuşaklara ilham vermiştir. Onun edebî mirası, Türkçülük akımının şekillenmesine katkıda bulunması, Batı edebiyatının Osmanlı ve Azerbaycan entelektüel çevrelerine tanıtılması ve modern Türk edebiyatının gelişmesine öncülük etmesi gibi unsurları içermektedir. Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi Türkçü düşünürler, Hüseyinzâde Ali Bey'in fikirlerinden etkilenmiş ve onun eserlerinden beslenerek Türk dünyasının siyasi ve kültürel yönelimlerini belirlemede önemli roller üstlenmiştir⁵⁸.

Sonuç olarak, Hüseyinzâde Ali Bey'in edebî hayatı, Osmanlı ve Azerbaycan coğrafyasında modernleşme, milli bilinç ve kimlik inşası açısından önemli bir yere sahiptir. Onun eserleri, Türk edebiyatında ve fikir dünyasında kalıcı izler bırakmış, özellikle Türkçülük hareketinin güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Sonuç

⁵⁶ Doğan, *a.g.m.*, s. 99.

⁵⁷ Hakan Yıldırım, "Terakki Gazetesi ve Ali Bey Hüseyinzade: Milliyetçilik ve Modernleşme", *Azerbaycan*, 2021, s. 80.

⁵⁸ Hakan Yıldırım, *a.g.m.*, s. 81; Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s. 173.

Hüseyinzâde Ali Bey'in düşünce dünyasının şekillenmesinde hem yetiştiği çevre hem de Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Hüseyinzâde'nin disiplinler arası eğitimi, onun yalnızca akademik birikimini çeşitlendirmekle kalmamış, aynı zamanda düşüncelerini modern toplumun ihtiyaçlarına uyarlamasına da zemin hazırlamıştır. Hüseyinzâde bilimsel, felsefi ve kültürel perspektifleri bir araya getirerek dönemin toplumsal dönüşümüne katkı sağlamış bir düşünür olarak, hem bilim hem de sosyo-kültürel alanda yenilikçi fikirleriyle öne çıkmıştır.

Ali Bey, Doğu'nun manevi değerleri ile Batı'nın modern düşünce sistemlerini bünyesinde barındırmış ve bu durum onun entelektüel gelişiminde önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı Devleti ve Rusya'da aldığı eğitimler, onun geleneksel Doğu kültürü ile Batı'nın bilimsel ve rasyonalist düşünce yapısını sentezlemesine olanak tanımıştır. Bu sentez, Hüseyinzâde'nin modernleşme ve toplumsal ilerleme konularında özgün bir perspektif geliştirmesine katkı sağlamış ve eğitim, siyaset, bilim ve sanat alanlarında ortaya koyduğu fikirler, bu çok yönlü bakış açısının bir yansıması olmuştur. Bu yönüyle farklı düşünce sistemlerinden beslenmiş ve bu fikirleri toplumsal hayata uyarlayabilmiş bir entelektüel olarak öne çıkmıştır. Özellikle, Doğu'nun ahlaki ve dini değerleri ile Batı'nın bilimsel ve teknolojik ilerlemesi arasında kurduğu denge, onun İslam dünyasının modernleşmesi ve eğitim reformları konusunda özgün öneriler geliştirmesine imkân tanımıştır. Bu çerçevede Hüseyinzâde'nin yaklaşımı, Osmanlı ve Azerbaycan toplumlarının modernleşme süreçlerinde önemli bir düşünsel kaynak olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi sürecinde, Türk kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi gerektiğini savunan Hüseyinzâde, halkı ulusal bilinç kazanmaya ve bağımsızlık fikrine yönlendirmek için mücadele etmiştir. O, millî değerlerin ve Türk kimliğinin, Batılılaşma sürecinde kaybolmaması gerektiğini savunmuş ve bu yönüyle hem Osmanlı aydın çevrelerinde hem de Azerbaycan'da dikkat çekmiştir. Hüseyinzâde, yazılarında milli ve İslami değerlerin korunması ve Batı'nın bilim ve teknolojisinden istifade edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu düşüncelerden birinin olmamasını bir eksiklik olarak görmüştür.

Türkçülük ve millî kimlik kavramlarını modern toplumun temel unsurları olarak gören Hüseyinzâde, bu doğrultuda Osmanlı eğitim sisteminin yenilenmesi ve Azerbaycan toplumunun modernleşmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ulusal bağımsızlığın entelektüel bir lideri olarak, yazdığı makaleler, kaleme aldığı eserler ve yayımladığı gazeteler aracılığıyla halkın bilinçlenmesine öncülük ederek Türk halklarının birlik ve dayanışma içinde olmasını savunmuştur.

Kaynakça

“Politik Hâdiselerin Bir Kurbanı”, *Son Dakika*, 17 Mart 1940.

“Profesör Hüseyinzade Ali Bey Vefat Etti”, *Haber (Akşam Postası)*, 18 Mart 1940.

Adıgüzel, Sedat, “Eli Bey Hüseyinzâde’nin Edebi Dünyası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 60, 2017, s. 155-166.

Adnan, A. “Bir Haftada Üç Kayıp: İsmail Saib Hoca-Prof. Besim Ömer-Hüseyinzade Ali”, *Akşam*, 26 Mart 1940.

Akpınar, Yavuz, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınlar, 1994.

Aslan, Taner, “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma”, *Erdem*, (55), 2009, s. 1-32.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 1, (Haz. Yakup Mahmudov, İslam Ağayev vd.), Bakü: Lider Neşriyat, 2004.

Bayat, Ali Haydar, *Hüseyinzâde Ali Bey*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1998.

Doğan, Mehmet, “Hüseyinzâde Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu ve Türkçülük Düşüncesi Üzerine....” *TURAN-SAM*, 2(7), 2010, s. 95-99.

Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, 2, İstanbul, (TY).

Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Hüseyinzâde Ali Bey ve Türkçülük Hareketi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.

Gahramanlı, Nergiz, “Hüseyinzâde Ali Bey ve Ziya Gökalp’in Kültürel Alandaki Türkçülük Düşünceleri”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ziya Gökalp Özel Sayısı*, 2024, s. 146-155.

Garaşova, Sevil, “XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzâde’nin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 2004, s. 297-314.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: MEB Yayınları, 2004.

Guliyev, Vilayet, *Uzak Ve Yakın Türkler*. İstanbul: Zengin Yayıncılık, 2022.

Güngör, Gözde, *Hüseyinzâde Ali Turan'ın Hayatı Ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi, İzmir, 2015.

Habibullayev, İlham, *Hüseyinzâde Ali Bey (Turan) Hayatı ve Fikirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001.

Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat, *Türkiye'nin Fikir Âleminde Etkin Bir Azerbaycan Türkü: Hüseyinzâde Ali Turan MüsLmanRq Nd*, 769, 2018.

Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Hüseyinzade Ali, "Sola, Sola, Sol Tarafa!..", *Hayat*, S. 142, 1906, s. 1.

İsmayıllov, Elçin, *Ali Bey Hüseyinzade'nin Modern Azerbaycan Tarihine Katkıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, 2018.

Koç, Ali, "Ali Bey Hüseyinzade'nin Füyûzat Dergisi'ndeki Yazıları ve Türk Milliyetçiliğine Katkıları," *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 2019, s. 45-59.

Mehmedzâde, Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Haz. Ahmet Karaca), Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991.

Nerimanoğlu, Kamil Veli, "Ali Bey Hüseyinzâde ve Türk Osmanlı Kültür Sistemi", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı-IV*, Temmuz-Aralık 2015, 25(76), 2015, s. 264-267.

Süleymanlı, Ebulfez, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

Süleymanlı, Mübariz, "Turan'ın Son Beşiyi (Hüseyinzade Ali Bey'in Kızı Feyzaver Hanım ile Görüşme ve Teesürler)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(2), 2006, s. 537-541.

Süleymanoğlu, Ömer Faruk, *Ali Bey Hüseyinzâde'nin Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Şıxaliyeva, Günel, *Ali Bey Hüseyinzâde'nin Milliyetçilik, İslamçılık və Modernləşmə Düşüncələri Üzrə*, İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları Fondu Nəşriyyatı*, 2021.

Topçubaşı, Ahmet, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü: Maarif Yayınları, 1979.

Türk, Vahit, *Hüseyinzâde Ali Turan Bey-Türkçülüğün ve Halkçılığın Mürşidi*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022.

Uca, Alaattin, "Ali Haydar Bayat'ın Hüseyinzade Ali Bey Adlı Eseri Üzerine," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 2000, s. 309-310.

Uca, Alaattin, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularından Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkiri Ali Bey Hüseyinzade (Turan) Hayatı Fikirleri ve Eserleri*, Konya: Kömen Yayınları, 2017.

Ülken, Hilmi Ziya, "Bir Kayıp: Hüseyin Zade Ali 1864-1940", *Tasviri Efkâr*, 15 Mayıs 1940.

Yavuz, Akpınar, "Bayraklaşan Şahsiyet: Mehmet Emin Resulzade", *Mehmet Emin Resulzade Seçme Eserler 1 Kitaplar*, (Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020.

Yavuz, Akpınar, "Turan Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41, 2012, s. 408-410.

Yıldırım, Hakan, "Terakki Gazetesi ve Ali Bey Hüseyinzade: Milliyetçilik ve Modernleşme", *Azerbaycan Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 2021, s. 78-90.

Yıldırım, İrfan Murat, Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2), 2013, s. 147-160.

Yusuf, Akçura, Hüseyinzâde Ali Bey, *Türk Yurdu Dergisi*, 8, 1915, s. 81.

Extended Abstract

Hüseyinzâde Ali Bey is one of the most prominent intellectuals, politicians, artists and thinkers to emerge from Azerbaijan and the Ottoman Empire in the 19th and 20th centuries. Witnessing the turbulent modernization process of his era, Hüseyinzâde stood out with his efforts to find solutions to the social, political, and cultural issues of his time. In particular, the Ottoman Empire's loss of power in many ways against the West paved the way for modernization movements to take place in every field. During this painful period, various solution proposals were put forward by Ottoman thinkers in order to stop the collapse of the state. During this period, when various currents of thought were tried, the idea of Turkism came to the fore. However, it was stated that this current of thought alone would not be sufficient and that it should be shaped on the axis of Islamism and modernization. The world of ideas of Hüseyinzâde, who grew up in such an environment, made him an intellectual figure that not only the period in which he lived but also the present-day Turkish world should take note of. His famous slogan, "Turkify, Islamize, Europeanize," best encapsulates his worldview and quest for societal transformation. It shows how he understood the modernization process and how he integrated this process with Turkish identity.

Hüseyinzâde Ali Bey did not see these three principles as alternatives but rather as complementary elements. According to him, Turkification is the construction and preservation of national identity, which is essential for becoming a nation. The Turkish language, history, and cultural values are regarded as the foundation of the nation's existence and the guarantee of its future. Hüseyinzâde approached Turkism not as a narrow ethnic nationalism but as a broad idea of geographical and cultural unity encompassing the entire Turkic world. He advocated for the unification of Turkic peoples and the creation of a shared cultural and civilizational consciousness. In this context, he believed that linguistic unity was the most critical factor in achieving cultural and political unity in the Turkic world, and he put forward significant ideas on simplifying the Turkish language and turning it into a common literary language.

Islamization, in Hüseyinzâde's thought system, played a central role in building societal morality and spiritual values. He argued that for society to become strong and healthy, it must embrace the moral values of Islam. However, his understanding of Islamism was far from bigotry and did not reject the necessities of the modern world. Hüseyinzâde asserted that Islam fundamentally promoted science, reason, and justice. He blamed the West's progress on Muslim societies' abandonment of these core values and

emphasized that Muslim societies could rise again by returning to Islam's original principles. Hüseyinzade is a thinker who advocated that Islamic thought and morality should be carried out together with Turkishness and modernization. His world of thought was shaped on the idea that being an individual with Turkish sentiment, devoted to the religion of Islam and embracing European civilization is indispensable for the construction of a modern society.

The third principle, Europeanization, meant benefiting from the West's superiority in science and technology. According to Hüseyinzâde, it was wrong to imitate the West in every aspect. However, he believed that utilizing Western advancements in science, technology, industry, and education was essential to keep pace with the times. Rather than blindly copying the West, he advocated for selective adoption, promoting a balanced model of modernization that combined Eastern spiritual values with Western material progress. Hüseyinzade is an intellectual who believes that the West should be taken as an example technologically, but also advocates that Western civilization should be avoided completely idealizing. In this context, he also has a homogeneous perspective towards Western civilization. According to him, the West should not be taken as an example as a civilization, especially by taking its development in science, industry and technology as an example. In this regard, he tried to draw attention to the fact that the West could not carry humanity to a higher point in terms of morality. Hüseyinzâde, who gave the discovery of America and the French Revolution as examples, stated that these events did not produce the expected results in terms of justice and human rights. Hüseyinzâde also drew attention to the history of colonialism and cruel practices of the West, and gave the savagery that Europe applied to indigenous peoples in the Americas and the executions that took place after the French Revolution as examples.

One of the areas Hüseyinzâde Ali Bey emphasized most was education policy. He believed that a society could only develop and modernize through a strong education system. Hüseyinzâde argued that education should be imbued with national spirit and enriched with scientific content required by the age. He advocated for raising individuals who knew their history, culture, and religion while also being equipped with modern science and technology. Particularly sensitive about Turkish language education, Hüseyinzâde highlighted the importance of teaching children in their mother tongue, believing that this would instill national identity consciousness from an early age. He advocates that human values should be prioritized in the education system and that racist discourses should be avoided. In this respect, according to him, generations should be raised with an impartial and realistic perspective

and should be educated as individuals who are tolerant towards different ethnic and religious groups.

Believing that education was also a moral duty, Hüseyinzâde considered teachers the most crucial elements of society and argued that they should be well-trained both professionally and ethically. In this context, he called for the establishment of modern schools, the updating of curricula according to contemporary needs, and the prioritization of science at every level of education. For him, education was the most vital tool not only for raising individuals but also for rebuilding an entire nation.

Hüseyinzâde Ali Bey's cultural policies were shaped parallel to his educational views. He considered culture the carrier of national identity and believed that traditional values must be preserved and passed on to future generations. However, this traditionalism did not mean resisting innovation. On the contrary, it was an understanding of building the future by drawing strength from the past. Hüseyinzâde argued that culture must be updated to adapt to a changing world and that literature, art, and intellectual life should also benefit from this change.

Hüseyinzâde put forward significant ideas, particularly about Turkish literature and art. He supported the formation of national literature and art movements and believed that art was an essential tool for building national identity and consciousness. As an artist and painter himself, his ideas in this field were even more profound. Hüseyinzâde argued that art should not only serve aesthetic purposes but also have an educational and transformative role in society.

His understanding of nationalism differed from the classical Western nationalist movements of the time. Hüseyinzâde saw nationalism not as a narrow ethnic-based ideology but as a broad idea shaped by cultural, linguistic, and historical commonalities. His nationalism was formed along the lines of Pan-Turkism and was based on the belief that Turkic peoples should act together culturally, politically, and economically. For Hüseyinzâde, this unity was not merely an ideal but a necessity for the Turkic peoples to preserve their independence and survive in the modern world.

Hüseyinzâde Ali Bey's ideas resonated widely both in Azerbaijan and the Ottoman Empire during his lifetime, influencing prominent thinkers such as Ziya Gökalp. His thoughts laid a significant foundation for the systematic development of Turkish nationalism. Emphasizing the common values of the Turkic world, Hüseyinzâde advocated for strengthening these values through education, culture, and art.

As a journalist and writer, Hüseyinzâde also wrote for prominent publications of his time, particularly Terakki Newspaper, striving to convey his ideas to the public. In his writings, he stressed the necessity of modernization but warned that it should not turn into a rootless Westernization. Hüseyinzâde believed that society could modernize without severing its ties to its roots, history, and values. In this sense, he maintained a critical distance from both the Westernist and conservative currents of his era and adopted an original stance.

Hüseyinzâde's literary personality was shaped especially around the ideas of Turkism, Islamism and modernization, and it is seen that he clearly dealt with these themes in his works. Ali Bey, who addressed the identity of the Turkish nation and the modernization process with both his literary and intellectual writings, tried to draw attention to national consciousness and social reforms in his writings.

In conclusion, Hüseyinzâde Ali Bey's intellectual legacy is of great significance in the context of Turkish-Islamic modernization. His ideas remain guiding in the ongoing discussions around national identity, religion, modernization, and culture. His emphasis on education, culture, and national values demonstrates that he was a thinker ahead of his time. Hüseyinzâde envisioned building a strong society shaped around national and religious values while selectively adopting the West's technology and science.

This article thoroughly examines Hüseyinzâde Ali Bey's intellectual heritage, his understanding of Turkish-Islamic modernization, his education and cultural policies, and his nationalist thought, emphasizing the contemporary relevance of his ideas for the Turkic world. The roadmap he laid out continues to serve as a powerful reference for Turkish and Islamic societies seeking modernization today.